

ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті розглянуто актуальні питання професійної компетентності та професіоналізму, проаналізовано основні сучасні підходи до вивчення означеного феномену. Основну увагу приділено визначенню і тлумаченню суті понять «компетентність» та «професійна компетентність».

Ключові слова: компетентність, компетентний, компетенція, професійна компетентність.

Мудрик А. Б. Профессиональная компетентность: теоретические аспекты исследования. В статье рассматриваются актуальные проблемы профессиональной компетентности и профессионализма, анализируются основные современные подходы к изучению этого феномена. Основное внимание уделяется определению и пониманию сути понятий «компетентность» и «профессиональная компетентность».

Ключевые слова: компетентность, компетентный, компетенция, профессиональная компетентность.

Mudryk A. B. Professional Competence: Theoretical Aspects of Research. The urgent problems of professional competence and professionalism are examined in the article. State officers' psychological peculiarities, which are necessary for their professional activity are analyzed. Basic attention is focused on description and analysis of state officers' professional competence factors.

Key words: competence, competens, competentis professional competence.

Постановка наукової проблеми та її значення. Питання професійної компетентності фахівця набуває більшої актуальності у теоретико-прикладних дослідженнях в межах загальної психології, організаційної психології, психології праці та психології управління. Однак, незважаючи на розлогу традицію вивчення означеного феномену, і дотепер важко віднайти систематизоване його тлумачення. Теоретичний аналіз проблеми дасть змогу по-новому подивитися на проблемність питань професійної компетентності фахівця, а тому буде виступати основою розробки подальших експериментальних досліджень у напрямі поглибленого вивчення проблеми професійної компетентності.

Мета статті полягає у поглибленні теоретичного уявлення про феномен професійної компетентності фахівця, визначення сутності

означеного поняття. Для реалізації поставленої мети використано теоретичні **методи дослідження** (аналіз проблеми на підставі вивчення наукової літератури: порівняння, абстрагування, систематизація та узагальнення наукової інформації).

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Останнім часом суть поняття «професійна компетентність» уточнюється через диференціацію таких дефініцій як «компетентність», «компетентний», «компетенція», «професіоналізм». Для визначення означених понять звернемося до довідникової літератури, у якій відображається певна інтеграція усіх сучасних підходів до трактування тих чи інших термінів. Зокрема, словник іншомовних слів подає значення «компетентний» – (лат. *competens (competentis)* – належний, здібний) – як «авторитетність, обізнаність, володіння необхідною інформацією для фахового розв'язання проблеми, готовність до діяльності», а «компетентність» – як 1) авторитетність, обізнаність у певній галузі; 2) володіння компетенцією, коло повноважень органа чи посадової особи [18, 541]. Тлумачний словник української мови визначає термін «компетентний – (фр. *competent* від лат. *competents* – відповідний, здібний) – той, який має достатні знання в певній галузі; який добре обізнаний, тямущий, а також той, який має певні повноваження, повноправний, повновладний і може здійснювати певні акти чи дії в конкретних умовах відповідно до наділених повноважень» [20, 189]. Згідно зі словником російської мови С. І. Ожегова, «компетентний» трактується як ознака значення «компетентність» – знаючий, поінформований, авторитетний у певній галузі; той, що володіє компетенцією. Компетентність визначається як «коло питань, в яких хто-небудь добре обізнаний; коло чийось повноважень, прав» [12, 288].

У психологічних джерелах знаходимо такі визначення «компетентності»: сукупність знань і вмінь, необхідних для ефективної професійної діяльності; вміння аналізувати, передбачати наслідки професійної діяльності, використовувати інформацію [14]; міра відповідності знання, уміння, досвіду осіб певного соціально-професійного статусу реальному рівню складності завдань і проблем, що вони виконують і вирішують; міра включення людини у професійну діяльність [3, 130–131]; здатність особистості ефективно взаємодіяти з

навколишнім соціальним середовищем у системі міжособистісних відносин, яка формується у процесі засвоєння особистістю систем спілкування та через включення у спільну діяльність [19, 281].

Своєрідним узагальненням розуміння компетентності можна вважати твердження С. Рубінштейна, який вважав, що компетентність є важливим інтеграційним поняттям загальнопсихологічної теорії діяльності, у якому підсумовується те, як у процесі діяльності реалізується суб'єктивне віддзеркалення дійсності та функціонує механізм психічної регуляції діяльності [16].

Слід підкреслити, що досить часто поняття «компетентний» та «компетентність» розглядаються як синоніми. Згідно з Глосарієм термінів ЕФО (1997), поняття компетенція та компетентність визначаються як «здатність робити щось добре або ефективно; відповідність до вимог, що ставляться при працевлаштуванні; здатність виконувати особливі трудові функції» [9, 63]. Подібне тлумачення цих понять представляє і Міжнародний департамент стандартів для навчання, досягнення та освіти (International Board of Standards for Training, Performans and Instruction): «компетентність і компетенція – це здатність здійснювати будь-яку діяльність на основі єдності знань, умінь, досвіду, що спрямована на набуття певних стандартів у галузі професії або виду діяльності» [13, 32–33].

Подібне розуміння цих понять прослідковується у працях Г. Балла, Т. Браже, Г. Селевко; С. Шишова та ін. [1; 2; 17; 22 та ін.]. Науковці наводять такі визначення поняття компетенції: «загальна здатність, яка ґрунтується на знаннях, досвіді, цінностях і нахилах, які набуті у процесі навчання» [22, 30]; якість особистості, яка проявляється в її загальній здатності та готовності до діяльності, що ґрунтується на знаннях і досвіді, які набуті в процесі навчання і соціалізації та орієнтовані на самостійну і успішну участь у діяльності [17, 139]; освітній результат, який виявляється в реальному володінні випускником методами та засобами діяльності, в можливостях справлятися з поставленими завданнями; форма поєднання знань, вмінь і навичок, яка дає змогу ставити і досягати мети в перетворенні навколишнього середовища [17, 139].

М. Пірен розглядає компетентність та компетенцію як тотожні поняття і визнає їх як загальну здатність людини, яка ґрунтується на знаннях, досвіді, цінностях і здібностях, набутих завдяки її навчанню.

Н. Бібік зазначає, що переважно ці поняття тлумачаться як «оцінна категорія, яка характеризує особистість як суб'єкта професійної діяльності та здатність успішно виконувати професійні повноваження» [7].

Подібні ідеї можна помітити й у працях зарубіжних дослідників, у яких «компетентність» та «компетенція» розглядаються як: коло повноважень, делегованих суб'єкту (посадовцю, органу управління, групі тощо); досвід, інформаційний ресурс, знання в певній предметній галузі, якими володіє суб'єкт [26]; індикатор ефективності діяльності, що сигналізує про готовність індивіда робити максимум можливого за мінімальних зусиль [23].

Водночас у психологічній літературі наголошують на диференціації таких понять як «компетенції» та «компетентності». Зокрема, А. Хуторський, аналізуючи компетентність учня, розмежовує ці поняття: під компетенцією він розуміє наперед задану вимогу (норму) до освітньої підготовки учня, а під компетентністю – особистісну його якість (сукупність якостей), які вже набуті, а також мінімальний досвід щодо діяльності в заданій сфері. На його думку, «компетентність передбачає мінімальний досвід застосування компетенції» [21, 61].

Науковець А. Дахін стверджує, що компетенція – це взірець, норматив, модель якості випускника, яка окреслює змістовне наповнення компетентності. Н. Банько вважає, що поняття «компетентність» є первинним щодо терміна «компетенція» та «характеризує фахівця як діючого суб'єкта, що реалізує в діяльності свої компетенції» [4].

Прихильником подібних поглядів є В. Местечкін, який вважає, що компетентність – це поняття більш глибоке і змістовне, ніж компетенція, і означає достатню міру, ступінь якості компетенцій, які повинні реалізуватись через кваліфікацію в конкретній діяльності [11]. На думку Е. Зеєра, «знання, уміння й досвід визначають компетентність людини; а здатність реалізувати ці знання, уміння й досвід у конкретній соціально-професійній ситуації зумовлює компетенцію освіченої й професійно успішної особистості...» [7, 4]. У праці С. Шишова й І. Агапова підкреслено, що компетентність – це загальна здатність і готовність особистості до діяльності, що заснована на знаннях і досвіді, отриманих завдяки навчанню [22].

Д. Дзвінчук компетентність розглядає як рису особистості фахівця. Ця професійно важлива якість дає змогу правильно оцінювати ситуацію, що склалася, і приймати рішення, яке дає змогу досягти практичного або іншого значущого результату. Тому ознакою компетентності вважається не лише наявність знань і досвіду, а вміння їх використовувати в процесі реалізації своїх службових функцій. Так, компетенція розглядається як об'єктно (посадово) орієнтована функція, а компетентність – як суб'єктний параметр ефективності діяльності [5].

Цікаві розмірковування знаходимо у А. Маркової, яка вважає, що компетенція – це певна сфера, коло питань, які людина вповноважена вирішувати. «Іноді можна почути: це у сфері моєї компетентності (я вмію, можу це вирішувати), але не в моїй компетенції (мене не вповноважили це вирішувати); або, що рідше: це в моїй компетенції (я маю право це вирішувати), але я відчуваю, що в мене не вистачає компетентності для цього» [10, 34].

Отже, під компетенціями слід розуміти характеристики, потрібні для задовільного рівня виконання завдань, це своєрідна характеристика позиції (ролі, посади), а не індивіда. Тоді як компетентність – це характеристика, яка дає змогу порівняти одного працівника з іншим, це насамперед суб'єктивна ознака.

Узагальнюючи наведені тлумачення, вважаємо, що компетентність розуміється як поглиблене знання предмета, готовність та здатність людини здійснювати діяльність у певній сфері. Вона передбачає оволодіння відповідними компетенціями. Компетентна у певній галузі людина має відповідні знання та здібності, які дають змогу їй обґрунтовано судити про цю галузь й ефективно у ній діяти. Отже, компетентність виражає значення традиційної тріади «знання, уміння, навички», інтегруючи їх у єдиний комплекс.

З огляду на наукові здобутки психологічної науки, можна виділити близько тридцяти видів компетентності, серед яких виділяють і *професійну компетентність*, яка забезпечує професійну діяльність.

Конкретизовані експлікації професійної компетентності знаходимо у праці А. Деркача й В. Зазикіна, де професійна компетентність розглядається як «важливий компонент підсистеми професіоналізму діяльності, сфера професійного знання, коло вирішуваних питань,

система знань, яка постійно розширюється, що дає змогу успішно здійснювати професійну діяльність» [15, 112]. При цьому слід зазначити, що структура і зміст професійної компетентності визначаються специфікою професійної діяльності та належністю професії до певного класу [15].

Дослідники А. Реан і Я. Коломінський розглядають професійну компетентність як систему знань на противагу поняттю «фаховий рівень», який вони розуміють як ступінь сформованості вмінь і навичок [17].

У працях Г. Балла професійна компетентність розглядається як невід'ємна складова частина культури професійної діяльності: володіння системою знань, умінь і навичок, достатньою для успішного вирішення тих трудових завдань, які відповідають повсякденним і очікуваним на найближче майбутнє функціональним обов'язкам фахівця [1, 55].

Траєкторія теоретичного розгляду професійної компетентності у радянській і вітчизняній психології охоплює низку й інших її визначень: рівень освіченості фахівця; наявність відповідної освіти, широкої загальної та професійної ерудиції, постійне підвищення науково-професійної підготовки; рівень майстерності, якого досягає особистість у процесі професійного становлення, набуття професіоналізму; професійна підготовленість і здатність особистості виконувати завдання, які ставить перед нею повсякденна діяльність; як потенційна готовність вирішувати фахові завдання зі знанням справи; складник особистісного потенціалу, у якому виділяють загальні та спеціально-професійні знання і вміння, які зумовлюють здатність успішно виконувати конкретну професійну діяльність; «технічна підготовленість» людини до виконання професійних обов'язків, які пов'язані зі спеціалізацією; загальна здатність і готовність особистості до діяльності, що заснована на знаннях і досвіді, отриманих завдяки навчанню; міра залучення людини до професійної діяльності.

На думку дослідників В. Адольфа, Т. Браже, В. Журавльова, С. Єлканова, В. Миндикану, Т. Новикової, Н. Тализіної загальною характеристикою професійної компетентності є залучення людини до загального культурного світу цінностей людства загалом та окремого соціуму, оскільки володіючи знаннями, уміннями та навичками, здат-

ністю до саморозвитку, людина може реалізувати себе як професіонал.

Т. Браже, розглядає професійну компетентність не лише як сукупність базових знань, умінь та навичок, а й вважає важливими її складниками ціннісні орієнтації, мотиви діяльності, стиль взаємодії з суспільством, загальну культуру фахівця, його здатність до розвитку свого творчого потенціалу, до саморозвитку та самовдосконалення [2].

І. Єліна розглядає професійну компетентність, враховуючи дві позиції. Перша відображає позицію суб'єкта діяльності через взаємну відповідність покликання та визнання фахівця у професійному середовищі. Друга розкриває психологічну структуру професійної компетентності фахівця, яка складається з трьох компонентів – операційного, мотиваційного й рефлексивного. Відповідно до цього підходу рівень професійної компетентності оцінюється за професійними здатностями, алгоритмами і якістю виконання діяльності [6].

Згідно з Е. Зеєром, професійна компетентність є складовою частиною структури суб'єкта діяльності (поряд зі спрямованістю, професійно важливими якостями та професійно значущими психофізіологічними властивостями) та визначається як сукупність професійних знань, умінь, а також способів виконання професійної діяльності [7].

Однак найбільш повне визначення професійної компетентності пропонує А. Маркова: «індивідуальна характеристика рівня відповідності вимогам професії, певний психічний стан, який дає змогу діяти самостійно і відповідально; володіння людиною здібностями і вміннями виконувати певні трудові функції» [10]. Слід відзначити, що дослідниця акцентує увагу на здатності фахівців діяти самостійно і відповідально.

Із позицій системного підходу (Н. Запрудський, В. Ломакіна) професійна компетентність трактується як певна система, що інтегрує знання, уміння, навички, професійно значущі якості особистості, що забезпечує виконання професійних обов'язків [2].

Слід зазначити, що зарубіжні дослідники також вивчають феномен професійної компетентності та переважно розглядають його як систему соціальних цінностей та якостей професійно компетентної людини. Американський дослідник Д. Брителл вважає, що компетентність фахівця визначається «рівнем засвоєння професійної інфор-

мації, професійних знань та умінь» [23, 25]. Науковці Т. Кроул, С. Камінські, Д. Поделл зауважують, що професіонали відрізняються від інших працівників рівнем компетентності, який проявляється у процесі прийняття рішень та умінням вирішувати поточні питання, які пов'язані безпосередньо з роботою [25]. Дж. Бергоун визначає компетентність як здібність та готовність до виконання завдань, знання, уміння, розуміння та воля людини [24]. Д. Прайнер трактує її як міру розуміння навколишнього світу й адекватність взаємодії з ним [26]. Г. Хибш і М. Форверг визначають компетентність як один із методів впливу на навколишнє середовище, тому ознаками компетентності вони вважають психолого-практичний перебіг думок, психологічний такт, активність, достатню вимогливість, критичність до результатів своєї діяльності, схильність до організаторської роботи [26].

Науковий інтерес становить концепція «інтегрованого розвитку компетентності», яку розробили шведські й американські вчені В. Чапанат, Г. Вайлер, Я. Лефстед, згідно з якою рівень професійної компетентності фахівця визначається інтеграцією інтелектуальних, моральних, соціальних, естетичних, політичних аспектів знань та умінь. Так, професійна компетентність охоплює знання й уміння з різних сфер життєдіяльності людини, які потрібні для виконання професійних обов'язків [15].

Згідно з теорією «мінімальної компетенції» В. Ландшеєра, професійна компетентність визначається як такий рівень навченості, який потрібен для успішного функціонування людини в суспільстві. Тому мінімальна компетенція трактується як своєрідний рівень знань і умінь [9].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, теоретико-методологічний аналіз дає підстави стверджувати, що професійна реалізація є оптимальною сферою прояву компетенції фахівця. З огляду вивчення *професійної компетентності* у психологічній літературі, презентуємо узагальнене її розуміння як: поглиблене знання предмета; сукупність професійних знань і професійно значущих особистісних якостей, що детермінують самостійну й відповідальну діяльність людини та визначають результативність професійної діяльності; здатність та уміння виконувати певні професійні функції; прояв єдності професійної та загальної культури; інтегративна характе-

ристика фахівця, що демонструє готовність та визначає його здатність успішно здійснювати професійну діяльність.

Отож, теоретичний аналіз проблеми професійної компетентності дав змогу презентувати узагальнене розуміння означеного феномену. Професійна компетентність розуміється як важливий компонент підсистеми професіоналізму діяльності. Компетентність не може бути ізольована від конкретних умов її реалізації, вона передбачає оволодіння людиною відповідними компетенціями. Компетентна у певній галузі людина володіє відповідними знаннями та здібностями, які дають їй змогу ефективно у ній діяти. Розглядати професійну компетентність слід у процесуальному аспекті, оскільки вона характеризується через діяльність і має динамічний характер.

Перспективи подальших досліджень визначаються можливістю дослідження професійної компетентності, виокремлення її структурно-функціональних компонентів та шляхів розвитку.

Література

1. Балл Г. О. Про психологічні засади формування готовності до професійної праці / Г. О. Балл // Психолого-педагогічні проблеми професійної освіти / за ред. І. А. Зязюна. – К. : [б. в.], 1994. – С. 48–56.
2. Браже Т. Г. Развитие творческого потенциала учителя / Т. Г. Браже // Сов. педагогика. – 1989. – № 8. – С. 89–94.
3. Вишнякова С. М. Профессиональное образование : словарь, ключевые понятия, термины, активная лексика / С. М. Вишнякова. – М. : НМЦ СПО, 1999. – 538 с.
4. Дахин А. Компетенция и компетентность: сколько их у российского школьника / А. Дахин // Народное образование. – 2004. – № 4. – С. 136–144.
5. Дзвінчук Д. Підвищення кваліфікації державного службовця як процес і результат розвитку компетентності / Д. Дзвінчук // Вісн. УАДУ. – 1999. – № 1. – С. 190–194.
6. Елина И. Е. Компетентность как интегральная характеристика профессиональной деятельности госслужащих / И. Е. Елина // Экономика и управление: проблемы и пути выхода из кризиса / И. Е. Елина. – М., 1999. – С. 45–57.
7. Зеер Э. Ф. Психология профессий : учеб. пособие для студ. вузов / Э. Ф. Зеер. – 2-е изд., перераб., доп. – М. : Академ. проект ; Екатеринбург : Деловая кн., 2003. – 336 с.
8. Компетенция/компетентность // Глоссарий терминов рынка труда, разработки стандартов образовательных программ и учебных планов. – М. : [б. и.], 1997. – С. 63.

9. Ландшеер В. Концепция «минимальной компетентности» / В. Ландшеер // Перспективы : вопросы образования. – 1988. – № 1. – С. 27–34.
10. Маркова А. К. Психологический анализ профессиональной компетентности учителя / А. К. Маркова // Сов. педагогика. – 1990. – № 8. – С. 82–88.
11. Местечкин В. И. Сущность профессионального образования в организационно-образовательном менеджменте: профессионально-деятельностный подход / В. И. Местечкин. – Челябинск : [б. и.], 2002. – 214 с.
12. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов ; под ред. Н. Ю. Шведовой. – М. : Азбуковник, 1997. – 915 с.
13. Олейникова О. Модульні програми, засновані на компетенціях: російський досвід / О. Олейникова // Професійно-технічна освіта. – 2006. – № 3. – С. 32–38.
14. Професійна освіта : словник / уклад. С. У. Гончаренко [та ін.] ; за ред. Н. Г. Ничкало. – К. : Вища шк., 2000. – 380 с.
15. Психология развития профессионала : учеб. пособие / А. А. Деркач [и др.]. – М. : РАГС, 2000. – 125 с.
16. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн : в 2 т. – Т. 2. – М. : Педагогика, 1989. – 488 с.
17. Селевко Г. Компетентности и их классификация / Г. Селевко // Народное образование. – 2004. – №4. – С. 138–143.
18. Словник іншомовних слів : 23000 слів та термінолог. словосполучень / уклад. Л. О. Пустовіт. – К. : Довіра, 2000. – 1018 с.
19. Словарь психолога-практика / сост. С. Ю. Головин. – 2-е изд., перераб. и доп. – Минск : Харвест, 2001. – 976 с.
20. Тлумачний словник української мови / за ред. проф. В. С. Калашника. – 2-ге вид., випр. і доп. – Х. : Прапор, 2005. – 992 с.
21. Хуторской А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования / А. В. Хуторской // Народное образование. – 2003. – № 2. – С. 58–64.
22. Шишов С. Н. Понятие компетенции в контексте качества образования / С. Н. Шишов // Стандарты и мониторинг в образовании. – 1999. – № 2. – С. 30–34.
23. Britell J. K. Competency and Excellence / J. K. Britell // Minimum Competency Achievement Testing / Taeger R. M. & Title C. K. (eds.) – Berkley, 1980. – P. 23–29.
24. Burgoyne J. Opinion / J. Burgoyne // Transition. – 1989. – February.
25. Crowl T. K. Educational Psychology. Windows on Teaching / T. K. Crowl, S. Kaminsky, D. M. Podell. – Brown & Bench mark publishers, 1997. – 416 p.
26. Cultivating Communities of Practice / E. Wenger, R. McDermott, W. Sydney. – Boston : Harvard Business School, 2002. – 241 p.